

9.

RUSKO V ČESKÉ ZAHRANIČNÍ POLITICE

Vztahy ČR k Rusku prošly po listopadu 1989 podobně radikální proměnou, jako v případě Spojených států, jen ovšem v opačném směru. Zatímco až do listopadu 1989 byla Moskva v podstatě hybatelem, arbitrem i určovatelem české zahraniční politiky a sounáležitost se Sovětským svazem byla definujícím znakem československé komunistické identity, od počátku 90. let hrál SSSR a později Rusko, stejně jako celý postsovětský prostor roli identitárního protipólu transformující se ČR a ČR – hlavním a bezprostředním cílem české zahraniční politiky se stalo odpoutání od vlivu Moskvy ve všech oblastech, zejména však bezpečnostní a politické. Bezprostředně po listopadovém převratu tak hrál Sovětský svaz v české zahraniční politice po řadu měsíců nadále jednu z hlavních rolí. Za hlavní cíle vůči Sovětskému svazu si česká diplomacie stanovila odsun sovětských vojsk, zrušení Varšavské smlouvy a zrušení Rady vzájemné hospodářské pomoci. Po naplnění těchto třech cílů (viz výše) v polovině roku 1991 však význam Ruska a s ním i celého východního prostoru rapidně klesal. Tento pokles byl ještě umocněn rozpadem československé federace, kdy nově vzniklá Česká republika ztratila i bezprostřední kontakt s východní Evropou skrze hranici s Ukrajinou. Rusko a celý postsovětský prostor měl po většinu devadesátých let v české zahraniční politice postavení bezpečnostní hrozby (kvůli obavám z nestabilního vývoje v post-sovětském prostoru a kvůli nepředvídatelnosti vývoje v samotném Rusku) a také hlavního zahraničního odpůrce rozšíření Severoatlantické aliance, které se po roce 1991 stalo jedním ze dvou fundamentálních cílů českého státu.

Problém spočíval v tom, že po rozpadu SSSR po roce 1991 řešily obě země záležitosti, které přesahovaly horizont bilaterálních vztahů, kterým byly ovšem vztahy podrženy, a které byly zároveň nekompatibilní. Rusko mělo zájem v nějaké formě obhájit svou velmocenskou pozici, zatímco ČR se snažilo rychle transformovat a integrovat do transatlantických struktur. V Rusku se střídala politika kooperace s určitou velmocenskou nostalgií, která se zhruba od poloviny devadesátých let

napevno usídlila v nejvyšších patrech ruské exekutivy. S touto nostalgií rovněž rostla i snaha hledat vnější viníky neuspokojivého stavu domácí ekonomiky a politiky. Je ale spravedlivé dodat, že se zárodky nedůvěry vůči Západu objevily v Rusku již na počátku devadesátých let, kdy Spojené státy, namísto masivnější pomoci svému bývalému nepříteli číslo jedna, zaujímaly velice obezřetný postoj a konkrétní hospodářské pomoci bylo velice poskrovnu. Tato nekompatibilita i rostoucí neporozumění postupně vedlo k oživení konfrontačních postojů vůči USA, ale i k EU, které v podstatě stabilně narůstají od druhé poloviny devadesátých let až do současnosti. Jak víme, Rusko se vytrvale snažilo znemožnit vstup ČR, Polska a Maďarska do NATO. Moskva vnímala rozšíření NATO optikou konfliktní, tj. spatřovala v něm ohrožení své bezpečnosti. Mimo jiné i díky ruské iniciativě nebyl ještě summit NATO v roce 1994 připraven jednat o rozšíření, neboť vedoucí mocnosti, včetně USA, se řídily politikou pragmatických vztahů s Ruskem, a proto projevovaly stále vysokou citlivost vůči ruským námitkám. Po přijetí definitivního rozhodnutí o rozšíření NATO se Rusko zcela zbednilo a dlouhé měsíce odmítalo s NATO v podstatě komunikovat či zabývat se jeho návrhy na spolupráci. Velkou ranou pro již tak slabé vazby Rusko-NATO pak bylo bombardování srbských cílů v alianční kosovské kampani v roce 1999. Srbsko je tradičním spojencem Ruska a Rusko se cítilo bezprostředně ohroženo alianční akcí na „ruském vlastním dvorku“, ke které došlo naprosto navzdory ostrému ruskému nesouhlasu. Kosovské bombardování zcela obnažilo tehdejší ruskou neschopnost jakkoli ovlivňovat bezpečnostní otázky v bývalé sféře vlivu. Konfrontační styl tím dostal další impulz, tím spíše, že ke kosovskému zásahu došlo bezprostředně po rozšíření aliance, kterému se Rusko tak úporně po celá devadesátá léta bránilo.

ČR bohužel rovněž přistoupila na ruskou optiku, která pohlížela na vztahy s celým regionem prismalem otázky rozšíření NATO. Tj. ČR akceptovala redukci vzájemných vztahů s Ruskem zejm. na otázky bezpečnostní a na otázky rozšíření NATO. Ostatně ČR na tom nebyla moc jinak – v podstatě se vůbec odmítala s Ruskem o NATO bavit. Je sice pravda, že pražská diplomacie byla v devadesátých letech spíše tou aktivnější stranou ve snaze o zlepšení relace, přesto bylo patrné, že Praha nepovažovala zlepšení stavu vztahů s Ruskem za prioritu své zahraniční politiky a přinejmenším do konce 90. let byla úroveň

vztahů poměrně nízká. Nikdo nepřicházel s iniciativami, jak rozšířit bázi bilaterálních vztahů, vše se točilo okolo negativního obrazu Ruska. Jako důsledek nebyla žádná z polistopadových vlád, včetně vlád vedených k Moskvě otevřenějšími sociálními demokraty, schopna definovat dlouhodobější a koherentnější strategii vůči Rusku. Sociálně-demokratická vláda M. Zemana se sice pokusila „ekonomizovat“ zahraniční politiku a poskytovat více podpory soukromým firmám, snažícím se proniknout na ruský trh, ovšem bez valného výsledku a bez většího strategičtějšího uchopení. To se ovšem týká vlastně celého východoevropského, post-sovětského prostoru, který zůstal až do vstupu do EU naprosto podceňovanou a zanedbanou položkou české zahraniční politiky. Zpětně vzato je patrné, že obě strany promarnily „okno příležitosti“ pro definování vzájemně prospěšného a konstruktivního vztahu, které se mohlo otevřít na počátku devadesátých let díky atmosféře celoevropských změn a nadějí ohledně budoucnosti, včetně budoucnosti demokracie v Rusku. Ruská diplomacie odhadla chybně a nerealisticky své možnosti zablokovat rozšíření NATO a tím, že vsadila vše na snahu blokovat vstup středoevropských zemí do NATO, ztratila možnost angažovat se ve vícebarevném vyjednávání a možná dosáhnout výhodnějších podmínek. Jak už ale bylo naznačeno, česká strana také nevyvinula větší úsilí pro překonání deficitu vzájemných vztahů. K tomu dodejme, že se rovněž snížila relevance Ruska v mezinárodních vztazích, tj. ani nebyl přílišný důvod k aktivnější relaci.

Pochopitelně se i v devadesátých letech dařilo navazovat běžnější agendu a řešit běžnější otázky. Šlo zejména o obchod se SSSR a nástupnickými státy, zde byl řešen mimo jiné problém přechodu na platby ve volně směnitelných měnách místo rublu, a o dodávky energetických surovin, kdy byla ČSFR a později i ČR jak v dodávkách plynu, tak dodávkách ropy téměř stoprocentně závislá na ruských zdrojích. Jako jediné nosné téma tudíž zůstávala ekonomika. I v hospodářské oblasti nicméně platí, že česká strana nepovažovala ruský trh za příliš významný a podporovala spíše integraci a zapojení do trhů západních. I proto zůstával objem obchodní výměny po celá devadesátá léta v podstatě stejný, bez růstu a ani zdaleka se nepřibližoval úrovni obchodu z dob RVHP. Bylo to dáno nekompatibilitou poptávky a nabídky, stejně jako (oboustrannou) nekonkurenceschopností nabízeného zboží. Navíc, česká strana – jak vládní představitelé, tak rozvíjející se podnikatelský

sektor – si byla vědoma hospodářských rizik, plynoucích z nestability ruského trhu i z úzké provázanosti hospodářské sféry se sférou politickou. Investice do ruského hospodářství tak – pokud nebyly kryty politicky – byly velice nevyzpytatelné. Česká vláda i čeští podnikatelé se prostě vcelku pochopitelně rozhodly zaměřit se na západní trhy, které jsou daleko náročnější pro úspěch, namísto pohodlnější snahy setrvat na „měkkých“ a vysoce rizikových trzích východních.

Tématem, které bylo důležitější než obchodní vztahy, se tak záhy stala energetika. Dodávky energetických surovin z nestabilního Ruska byly již v devadesátých letech pocíťovány jako významný rizikový faktor. Česká vláda proto usilovala o zajištění stabilních dodávek ropy a plynu z Ruska. Zejména za sociálně-demokratických vlád docházelo ke zvýšené snaze vylepšit komunikaci výměnou za lepší podmínky pro české hospodářské subjekty a výměnou za snazší vyjednávání o energetických dodávkách, k této snaze se uchýlil sociálnědemokratický kabinet M. Zemana a poté i V. Špidly, ovšem – s výjimkou rétorických ujišťování – bez valného praktického významu. Proto se již v devadesátých letech snažil český stát také o diverzifikaci přepravních produktivních tras a diverzifikaci zdrojů. Výsledkem je, že ČR je v porovnání s ostatními středo- a východoevropskými státy daleko méně závislá na Rusku – je to 68 % u ropy a 73 % u plynu díky propojení na přenosové soustavy v Německu a na norské zdroje plynu. Dalším dílčím – a dlouhodobým – tématem česko-ruských vztahů byly nevypořádané pohledávky Ruské federace ve výši 3,4 mld. dolarů. Dluh vznikl za socialismu, kdy ČSSR investovala do plynovodů a rafinerií v bývalém SSSR. Svaz měl platit ropou a plynem, s jeho rozpadem z toho sešlo. Rusko v roce 1998 vyhlásilo neschopnost dostát závazkům, a v roce 2002 přestalo splácet docela, když už předtím splácelo jen velice málo. Jako vyrovnání nabízela Moskva vojenskou techniku, což byla cesta, jakou se vydalo Slovensko, a která byla v důsledku naprosto nevýhodná. Nakonec stát dluh ve velké většině prodal soukromým subjektům, které se následně s dluhem potýkaly samy.

Paradoxně samotný vstup ČR do NATO znamenal rovněž určitý předěl, krok k větší pragmatizaci vzájemných vztahů. Impulz k pragmatizaci dal i nástup tehdy nového prezidenta V. Putina. Od konce 90. let se Rusko v zásadě dlouho vyvarovalo jednostranně negativních kroků a po mnohaleté přestávce Moskva souhlasila s obnovením schů-

zek na úrovni ministrů zahraničních věcí, premiérů i prezidentů. To sice představuje normalizaci vztahů, rozhodně však velký rozvoj. Problém rovněž byl, jak bylo již zmíněno, že ČR naprosto neměla – a nemá – žádnou strategii či cíl vztahů vůči Rusku. V tom je vlastně ČR dost unikátní, neboť ostatní země v regionu buď byly členy EU, a tím se podílely a byly vtaženy do tvorby unijní východní politiky, anebo s Ruskem sousedily či byly v bezprostřednějším kontaktu s postsovětským prostorem, proto mají mnohem propracovanější východní politiku než ČR. Česká republika tak působila – a působí – jakoby nevěděla, co vlastně vůči Rusku a východnímu prostoru prosazovat, kromě reaktivního přístupu. Vstup do EU posílil pozici ČR a posílil rovnoprávnost vzájemného vztahu, ale uvnitř české společnosti i některých proudů politiky nadále přetrvává negativní vnímání, obavy z prorůstání ruského vlivu (ostatně např. konečné vypořádání ruského dluhu a prodej soukromému subjektu za nejasných podmínek nápadně ilustruje, že něco nebylo zcela v pořádku).

Zhruba po přelomu tisíciletí bylo možné pozorovat proměnu obecného českého pohledu na Rusko. Zatímco v devadesátých letech dominovala percepce Ruska jako bezpečnostního rizika kvůli jeho post-sovětskému dědictví a nestabilitě, v první polovině první dekády nového milénia se začíná objevovat obraz Ruska jako obnovujícího se impéria, jako rostoucí vojenské mocnosti, která usiluje o obnovení svého někdejšího vlivu. Tato interpretace byla zejména silná v letech, kdy česká diplomacie vyjednávala s USA umístění radarové stanice, což byl krok, který si Rusko vykládalo jako jednoznačně nepřátelský akt. V této době také dosáhly česko-ruské vztahy pravděpodobně historického minima, kdy byla vzájemná obviňování či dokonce určité výhružky téměř všednodenní záležitostí. Po opuštění plánů na výstavbu amerického radaru došlo k další normalizaci vztahů a k hledání nových pragmatických forem spolupráce, a to dokonce i ve zbrojní oblasti. Této změně napomohlo i české předsednictví Radě EU, které posunulo ČR v oblasti vztahů k Rusku více do středové pozice EU. Normalizace vztahů také zapadá do celkového proudu stře do evropského, kdy zejména Polsko usiluje zhruba od konce roku 2009 o posílení pozitivního rozměru vzájemných vztahů (samotná iniciativa se sice často mívá s konkrétními důsledky, nicméně Polsko určitě ztratilo pozici regionálního proti-ruského „potížisty“, kterou od něj na několik let převzala Česká republika).

Zhruba po roce 2010 dochází i ke druhé proměně dominantního pohledu české politické veřejnosti na Rusko, či spíše k posílení pohledu alternativního. Tato interpretace již nevnímá Rusko primárně jako bezpečnostní hrozbu, naopak je vnímá prismatem hospodářských vztahů. Zde se pak tato interpretace dělí – jedna strana se obává prorrůstání nevyzpytatelného ruského kapitálu do české ekonomiky, a tím i zprostředkovaného posilování ruského politického vlivu v ČR, druhá strana vnímá rozvoj hospodářských vztahů jako pozitivní věc, která je vzájemně prospěšná.

Zcela novým fenoménem, na který dosud neexistuje jednoznačná odpověď, jsou pak rostoucí autoritářské a protizápadní tendence nejsoušasnějšího Ruska poté, co si již napodruhé mezi sebou vyměnili pozice prezidenta a premiéra ruští lídři Dmitrij Medvěděv a Vladimir Putin. Tato cynická mocenská hra neponechala již nikoho na pochybách, že ruská demokracie je jednoznačně na ústupu a tvrdé potlačování občanských práv, selektivní „spravedlnost“ vůči nepohodlným podnikatelským subjektům a všudypřítomná dusivá korupce staví EU i USA před nepříjemné dilema: existuje prostor pro racionální a pragmatickou spolupráci se zemí, která se cíleně a vědomě vydává na cestu proti základním hodnotám, které definují euro-atlantickou civilizaci? Jde o otázku i odpověď výsostně politickou a bude záležet pouze na složení budoucích vlád, jak si na tuto otázku odpoví Česká republika.